

LANGOBARD KORI LÓ ÉS LOVAS TEMETKEZÉSEK PANNONIÁBAN

SZÜCS MELINDA*

Kulcsszavak: *Meroving-kor; langobard, temetkezés, temető, rítus, ló, lószerszám, 6. század*

Absztrakt: *A Meroving-kori Európában általánosan elterjedt szokás a lovak vagy lószerszámok halott mellé helyezése, vagy az állat külön, önálló sírba temetése. Az európai leleteket két nagy gyűjtésből ismerhetjük (Michael Müller-Wille és Judith Oexle munkái), bár a kiadásuk óta eltelt időben jelentősen megnövekedett a jelenségek száma is.*

A Kárpát-medence területéről a szokást vizsgáló összefoglaló munka a korszak lósírijairól és lovas temetkezéseiről eddig még nem készült. Jelen munkámban a Dunántúli területek langobard korba datált, szakirodalomból ismert ló és lovas temetkezéseit gyűjtöttem össze.

A pannoniai területről 17 langobard kori temetőből ismerünk ló vagy lovas temetkezéseket, ezen temetők sírjai közt éppúgy vannak korai és késői temetkezések is, így megállapíthatjuk, hogy a szokás jelen van a langobardok pannoniai tartózkodásának teljes időszakában.

A ló és lovas temetkezések alapvető felosztása történhet aszerint, hogy az állatot magát temették-e el vagy csupán a lószerszámokat. A korszakból is-

mertek jelképes lovas temetkezések éppúgy, mint önálló lósírok és az emberi temetkezések mellett elhelyezett lócsontok is. Nehéz kutatni azt a kérdést, hogy a lovakat egészben vagy részben helyezik-e a sírba. Sajnos az irodalmi adatok nem mindig egyértelműek arról, hogy a lovat milyen állapotban találták a sírban, valamint a nagyarányú bolygatások is megnehezítik a kutatást.

A ló és lovas temetkezések pontosabb datálása igen nehéz feladat, főleg a melléklet nélkül önálló sírba temetett állatok esetében. Ahol vannak mellékletek ott is nehézkes az eltemetés idejének pontosítása, hiszen a lószerszámok esetében egy-egy tárgy típus hosszú ideig használatban volt.

BEVEZETÉS

A magyar szakirodalomban eddig még nem jelent meg olyan összefoglaló tanulmány, mely a lovas temetkezések szempontjából elemezné a langobard kori pannóniai leleteket. A nemzetközi szakirodalomban több átfogó munka is megjelent már az európai leletekről, azonban a legfrissebb tanulmány megjelenése óta is eltelt több mint három

évtized, ezért aktuálissá vált a témát újra megvizsgálni, figyelembe véve az azóta közlésre került szakirodalmat és tárgyi leleteket is. Munkám során összegyűjtöttem a pannóniai langobard kori leletanyagban a publikált ló és lovas temetkezéseket, és összevettem a nyugat-európai párhuzamokkal.

* Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Örökségvédelmi Igazgatóság, 1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16, szucs.melinda@mnm.hu

KUTATÁSTÖRTÉNET

Az első átfogónak tekinthető tudományos munka a lószerszámok témaköréből 1893-ban készült el. Ebben Richard Zschille és Robert Forrer összegyűjtötték az előkerült lószerszámokat elsősorban a zablákra koncentrálnak az őskoriaktól kezdve egészen a 17. századból származókig. A „Die Pferdetrense in ihrer Formen-Entwicklung” címet viselő munka azonban nem kapott elég figyelmet a régészek részéről, ezért fordulhatott elő, hogy 1903-ban Alfred Schliz ismét összegyűjtötte a Meroving kori zablaleleteket, azonban a korábban említett két szerzőre való hivatkozás nélkül.

1949-ben Kurt Böhner az orsoy-i sírok közlése kapcsán ismét kutatni kezdte a Meroving kori lovas felszereléseket. Nem sokkal később, 1956-ban Joachim Werner a lovas nomád hagyatékkal való hasonlóságok között emelte ki a Meroving kori leletanyagban a lószerszámokat is.

Helga Dörger 1960-ban zablatispológiát állított össze, aminek segítségével azt próbálta bizonyítani, hogy ez a tárgytypus az avarokkal kerül a régióba, majd a langobard közvetítőkön keresztül jutott el nyugatra a használata. Azonban az elmélet alapját képező egyes tárgyak datálása bizonytalan, így maga az elmélet sem igazolható egyértelműen.

Peter Paulsen 1967-ben a niederstotzingeni temető közlésében létrehozott egy saját tárgytípológiát a temető leletanyagára alapozva, elkülönítette a karikás, oldalpálcás, valamint fogós zablákat. Ugyanebben az évben Rainer Christlein tipológiát és kronológiát állított össze az előkerült lószerszámokból. Munkájában nem elsősorban a tárgyakra koncentrált, hanem az elhunytak szociális helyzetére következtetett a mellékletként eltemetett lószerszámokból. Kidolgozott egy zablatispológiát, amelyben A-tól E-ig osztotta fel csoportokra a tárgyakat, ez a későbbi kutatásokban is gyakran megjelent.¹

1970-ben Michael Müller-Wille összegyűjtötte a ló temetkezéseket a soros temetők kultúrájának teljes elterjedési területéről, és részletesen elemezte az

egy-egy jelenségek elterjedési területeit. Munkájában az előkerült lócsontokra koncentrált, amelyek vagy önálló ló sírokból vagy emberi temetkezések mellékleteként eltemetett állatokból származtak. A lószerszámok közül munkájában csak azok jelentek meg, amelyek az eltemetett lovak mellett voltak.²

1976-ban Max Martin a basel-bernringi temető közlésében összeállított egy előkerülési térképet a Meroving kori lovas temetkezésekről.³

1984-ben Judith Oexle cikkében összefoglalta az addig megjelenteket a ló temetkezésekről, és elemezte az a kérdést, hogy a lovakat áldozati állatként, vagy mellékletként helyezték a sírokba.⁴ 1992-ben jelent meg a kutató nő monográfiája, amelyben összegyűjtötte a lószerszámokat az európai lelőhelyekről, amelyek Meroving-korra datálhatóak, valamint egy igen részletes zablatispológiát is kidolgozott.⁵

A magyar kutatásban a langobard kori lovas temetkezésekről Bóna István készített egy rövid összefoglalást 1993-ban. Munkájában összegyűjtötte a leleteket, de nem elemezte a jelenségeket. Az általa említett pannóniai leletek egy részénél saját ásatásainak a tapasztalatait is felhasználta, amik akkor még közöletlenek és részletesen nem vizsgált adatok voltak.⁶

Az utolsó megjelent munkák óta előkerült és publikált leletek száma fontossá teszi, hogy újra megvizsgáljuk a kérdést. Különösen igaz ez a pannóniai langobard leletanyagot vizsgálva, hiszen azóta került sor több olyan temető részletes közlésére, amelyek bár részben régi ásatásból származnak, és eddig csupán részleteiben, előzetes közlések szintjén voltak ismertek korábban. Szembetűnő ez, ha megnézzük az összefoglaló munkák térképeit. Müller-Wille munkájában hat, Oexle térképén nyolc pannóniai lelőhely található, saját gyűjtésében azonban 17 lelőhelyről szerepel 27 ló vagy lovas temetkezés.

¹ OEXLE 1992, 3.

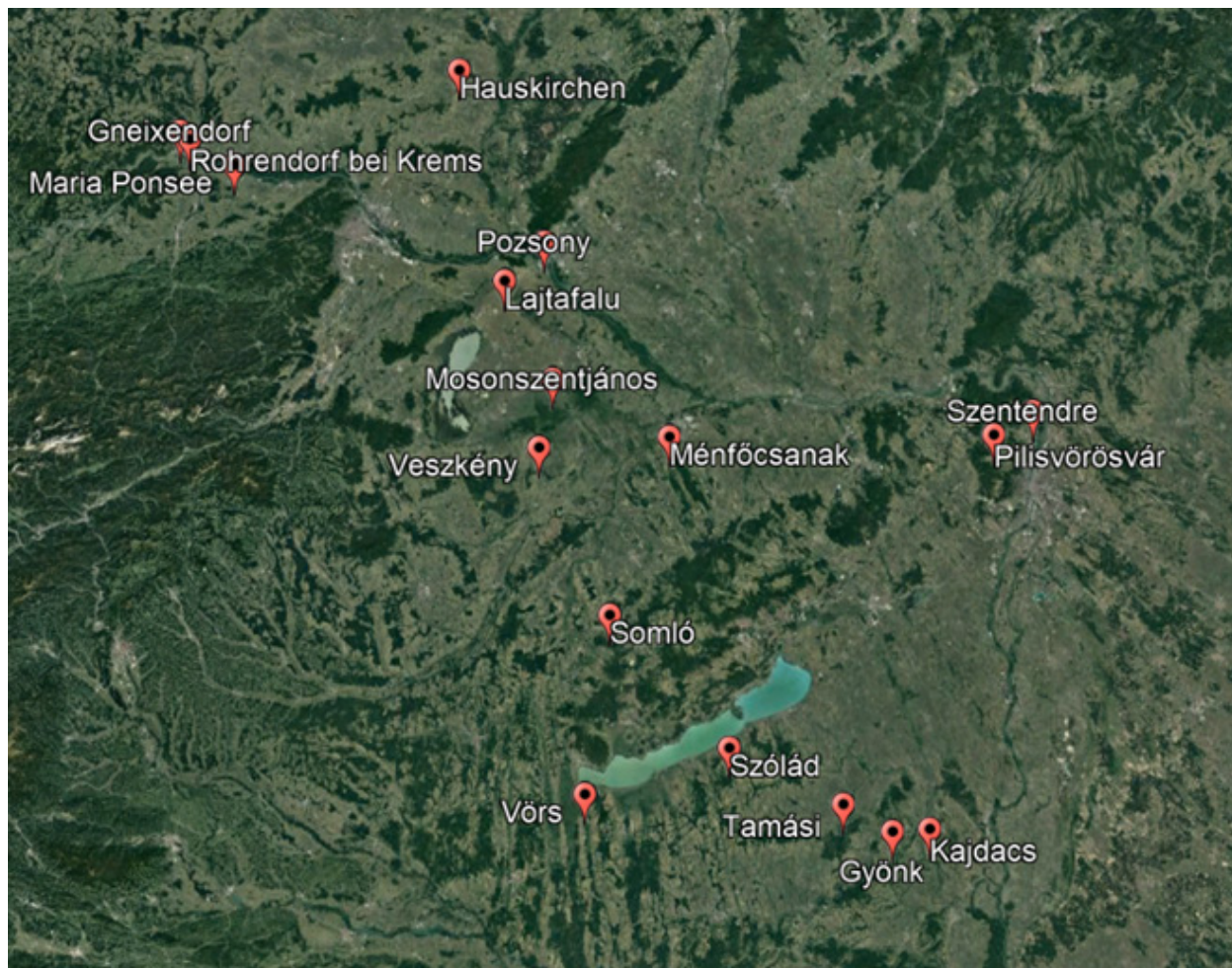
² MÜLLER-WILLE 1971.

³ MARTIN 1976.

⁴ OEXLE 1984.

⁵ OEXLE 1992.

⁶ BÓNA 1993, 130.

1. kép. Ló és lovas temetkezések pannóniai lelőhelyei
Fig. 1. Horse and rider burials in Pannonia

LOVASTEMETKEZÉSEK PANNONIÁBAN

Az általam vizsgált témában az összegyűjtött leletek kis száma miatt átfogó statisztikai elemzés nem végezhető. Munkám során csak azokat az adatokat használtam fel, ahol az ásató megfigyelése vagy az irodalmi adat egyértelműen ló vagy lovas temetkezésre utal, tehát vizsgálaton kívül maradtak azok az esetek, ahol a lócsontok sírba kerülése egy esetleges utólagos bolygatás következményeiként értelmezhetőek (1. kép).

A temetők és a ló és lovas sírok helyzete
Pannónia területéről 17 temetőből ismerünk ló vagy lovas temetkezéseket. A lelőhelyek között mindkét temető típus képviselteti magát, a Vörs-Kajdacs-típusba összesen 5 (Gyöng-Vásártér,⁷ Kajdacs-Homokbánya,⁸ Tamási-Csikólegelő,⁹ Szólád,¹⁰ Vörs-Tótok dombja¹¹), miközben a Szentendre-típusba 12 helyszínt (Szentendre-Pannóniatelep,¹² Pilis-

⁷ BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 26–30.

⁸ BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 58–77.

⁹ BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 137–168.

¹⁰ FREEDEN–VIDA 2007.

¹¹ SÁGI 1964.

¹² BÓNA–B. HORVÁTH 2009, 93–136.

vörösvár,¹³ Somlyó-hegy,¹⁴ Hauskirchen,¹⁵ Maria Ponsee,¹⁶ Veszvény,¹⁷ Mosonszentjános-Kavicsbánya,¹⁸ Lajtafalú,¹⁹ Rohrendorf,²⁰ Gneixendorf,²¹ Pozsony-Oroszvár,²² Ménfőcsanak²³) sorolhatunk.

Általában egy temetőn belül egy ló vagy lovas temetkezés figyelhető meg. Azonban nem minden esetben tekinthetjük a temetőket teljesen feltártnak, valamint a szakirodalomban fellelhető adatok sem minden esetben nyújtanak támpontot a lelőhelyek pontos elhelyezkedéséről vagy a lelőkörülményekről. A pilisvörösvári, somlyó-hegyi, és veszvényi lelőhelyekről csupán részleges és bizonytalan információink vannak.

Négy olyan lelőhely ismert, ahol egynél több lovas temetkezésről tudunk, Kajdacs-Homokbányában két lósírt, Szentendre-Pannóniatelepen egy jelképes lovas temetkezést és két esetben lócsontokat, három jelenség található Maria Ponsee-ben, de a legtöbb, összesen négy Pozsony-Oroszvár területén.

Különleges esetnek számítanak a veszvényi és hauskircheni egymással sok ponton rokonságot mutató leletek. Mindkét helyen két eltemetett állatot feltételezhetünk, Hauskirchenben feltárássra kerültek a lovak vázai, Veszvényből csupán az előkerült két lószerszám garnitúra utal erre. Szintén kiemelendő, hogy nem két hátsó állatot, hanem egy kocsi elé fogatolható ló párt helyeztek az igen gazdagon eltemetett feltehetőleg nők mellé.²⁴

Az „egy-ló-egy-temető” tendencia megfigyelhető Európa többi részén is. A Michael Müller-Wille által összegyűjtött ló síroknál is a 287 temető több mint fele csupán egy lovat tartalmaz. Közép-Németországban figyelhető meg egy sűrűsödése azon temetőknek, ahol több lovat is elföldeltek a halottak mellé egy temetőn belül, de az egy lovat tartalmazó

temetők is a thüringek által lakott területen mutatnak nagyobb gyakoriságot.²⁵

A vizsgált temetőkben általában csontvázas temetkezési rítus szerint helyezték el halottjaikat, kivételt képez a kajdaci, ménfőcsanaki és a Tamásiban feltárt lelőhely, ahol bizonyítottan egy-egy birituális sírmezővel számolhatunk.

A temetők egykori teljes területéről és az összes sír pontos helyzetéről csak kevés szerencsés esetben van adatunk, így a ló vagy lovas temetkezések temetőn belüli helyzetéről csak korlátozott következtetéseket vonhatunk le. A részleges adatok arra utalnak, hogy általában a ló sírok a temetők kissé elkülönült részeiben vagy férfitemetkezések közelében találhatóak. Müller-Wille gyűjtésében 71 temetőben igazolható az izolált elhelyezkedése a ló síroknak. Ez a szokás gyakoribb Közép-Németországban és Észak-Hollandiában²⁶, Pannoniában nem figyelhető meg hasonló elkülönülése a ló síroknak.

Az általam vizsgált temetők közül összesen 8 esetben ismert a temetőterkép, és ez alapján 12 ló és lovas sír helyzete állapítható meg a temetőn belül. A szentendre-pannóniatelepi temetőt leszámítva a ló és lovas sírok a feltárt temetőrészek széleihez közel, 5 esetben a temető északi felében, míg Szóládon, Ménfőcsanakon és Kajdacson a temető déli felében találhatóak. Érdekes a Pozsony-Oroszvár esetében a 6. önálló lósír a temető szélén, míg a 116. ember és ló közös sírja a temető sírsoraiba illeszkedve, a többi sír között található. A szentendre-pannóniatelepi ló és lovas sírjai a feltárt temetőrész közepén helyezkedik el.

A ló és emberi temetkezések közti kapcsolat megállapítása sokszor nehézségekbe ütközik. Főleg az önmagában és melléklet nélkül eltemetett lovak

¹³ BÓNA 1956, 194.

¹⁴ BÓNA 1956, 197.

¹⁵ TEJRAL 2008, 70; OEXLE 1992, 298; ADLER 1969, 88.

¹⁶ MÜLLER-WILLE 1971, 214; OEXLE 1992, 300; ADLER 1969, 29.

¹⁷ GÖMÖRI 1987; NAGY 2007, 55–59.

¹⁸ BÓNA 1993, 158; MÜLLER-WILLE 1971, 135.

¹⁹ OEXLE 1992, 300.

²⁰ OEXLE 1992, 301.

²¹ ADLER 1970, 138.

²² SCHMIDTOVÁ–RUTTKAY 2008.

²³ VADAY 2015, 163.

²⁴ GÖMÖRI 1987, 116.

²⁵ MÜLLER-WILLE 1971, 124–127.

²⁶ MÜLLER-WILLE 1971, 138.

esetében az esetleges „gazda” vagy a személy, akinek útravalónak szánták az állatot, kilétének megállapítása nagyon esetleges. Ritka jelenség a lovas temetkezések esetében, hogy hamvasztásos temetkezésekkel álljanak közvetlen kapcsolatban.

A ló és ember közös sírgödörbe helyezés szokása inkább az alemann-bajuvár területeken, valamint kifejezetten a langobardoknál fordult elő, bár az alemannoknál időnként csak a ló fogát mellékeltek feltételezhetően amulett funkcióban.²⁷

Fontos kérdés, hogy kiknek jártak útravalóként a lovak a túlvilágra. Általános tendenciaként elmondható, hogy a ló és lószerszámok főleg férfi attribútumok, ritkábban kerülnek elő női elhunytak mellé helyezett állatok és tárgyak.²⁸ Judith Oexle nagyszabású gyűjtésében a női sírokban található lószerszám mellékleteket egyértelműen másodlagosan odahelyezett tárgyaknak tekinti. A sírokba kerülő zablák és veretek elemzéséből fakadóan, a férfi sírokkal ellentétben nem a funkciónak megfelelő helyen kerültek elhelyezésre, így inkább az amulett funkciót tartja valószínűbbnek, és nem a lovaglást.²⁹ Fontos megjegyezni azonban, hogy az elhunyt nemének meghatározása legtöbb esetben nem antropológiai vizsgálatokkal történt, hanem régészeti módszerekkel, sok esetben a mellékletek alapján.

A pannóniai anyagban a tizenhét jelenségből nyolc biztosan férfi elhunythoz tartozó lószerszámok és lócsontok (Gyöng-Vásártér 6, Szentendre-Pannóniatelep 7 és 34, Vörs-Tótok dombja 5,³⁰

Szólád 13, Maria Ponsee 9, 53, Lajtafalu), de ahol ezt a temetőterkép lehetővé teszi az önálló ló sírok közvetlen közelében is megfigyelhetünk fegyverrel és mellékletekkel ellátott férfi sírokat, amelyekkel feltételezhető a kapcsolat (Kajdacs 8. és 14. sírok esetében a 12. férfi sír, Szentendre-Pannóniatelep 47. esetében a 34. sír).

A női elhunytak melletti lovas vagy ló temetkezések az általam vizsgált területen csupán négy helyen feltételezhető (Tamási-Csikólegelő 10. sír, Ménfőcsanak 262. sír, Hauskirchen 13. sír, valamint Veszvény, bár ezt csak a Hauskircheni temetkezéssel mutatott párhuzama alapján tartják női sírnak). Ezek mindegyike lószerszámokat, kantárvereteket és díszeket tartalmaz, bár a hauskircheni példánál a ló tényleges eltemetése is megtörtént, és ugyanezt feltételezi a kutatás Veszvényben is a már említett hasonlóságok miatt. Ezen felül a rohrendorfi 15. sírban egy gyermeket temettek el, amelynek a neme nem meghatározható.

A Vörs-Tótok dombja lelőhelyen feltárt 5. lovas sír egy nő és egy férfi közös nyughelyeként szerepel a publikációban, azonban ez a vélemény mára nem állja meg a helyét, ugyanis az erősen bolygatott temetkezésben csupán a benne lévő csontfésű alapján gondolták a női jelenlétet. Az azóta előkerült leletek bizonyítják, hogy ez a tárgytípus férfitemetkezéseknek is részét képezi, így ez a megállapítása revízióra szorul. Sajnos a lelőhely nagy része rabolt, és a rablógödöröket gondosan vissza is temették. Így jártak el az 5. lovas sírnál is.³¹

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK

Lovas temetkezések (1. táblázat)

A Meroving-kori Európában több változata is ismert a ló és lovas temetkezések szokásának. Alapvető felosztása történhet aszerint, hogy az állatot magát temették-e el vagy csupán a lószerszámokat. Ez utóbbit általában úgy értelmezhetjük, hogy a lovat jelképezve helyezik a sírba. A tényleges lovas

temetkezéseknek is több különböző fajtáját különíthetjük el aszerint, hogy az egész állatot, vagy csak részeit helyezték a sírgödörbe. Fontos kérdés még az is, hogy önálló sírba, vagy az emberi temetkezésekkel közös gödörbe temették-e el az állatot.

A pannóniai leletek esetében 5 helyen egyértelműen jelképes temetkezéssel számolhatunk, 2 további esetben csak feltételezhetjük. Emberi te-

²⁷ MÜLLER-WILLE 1971, 138–143.

²⁸ MÜLLER-WILLE 1971, 140.

²⁹ OEXLE 1992, 15.

³⁰ Ezt a temetkezést Heinrich-Tamáská Orsolya véleményét elfogadva férfi temetkezésként értékelem, vö. HEINRICH-TAMÁSKA 2008, 102.

³¹ SÁGI 1964, 389–391.

metkezéssel együtt talált lómaradványok 10 helyen biztosan, a veszkényi lelet esetében a párhuzam alapján sejthetjük. Önálló ló sírral 8 esetben számolhatunk.

Az önálló sírban eltemetett állatok legtöbb esetben egyesével és egészben kerültek eltemetésre, ritka kivételnek számít, ha több állatot helyeztek el. Ez a ritka jelenség a thüringek területén fordult elő gyakrabban,³² de például a hauskircheni temetőben bizonyítottan két lovat temettek egy női halott mellé, amelyeket nem háttal állatként, hanem fogatolt lovaként értelmezhetünk. Az ezzel közvetlenül

párhuzamba állított veszkényi temetkezés esetében a két szerszámgarbitúra szintén két eltemetett (fogatolt?) állatot feltételez.

Nem számít klasszikus értelemben a ló és lovas temetkezések soraiba, de különleges és ritka jelenségnek számít a Mosonszentjános-Kavicsbánya III. sírjában feltárt temetkezés, ahol a feldúlt ló vázon kívül egy zablával a szájában eltemetett szarvast is találtak. Ilyenre egyetlen párhuzam ismert Európából, Basel-Bernerring frank temető 44. sírja, ahol egy szarvastehén maradványai fekszenek.³³

1. táblázat. Lovas temetkezések típusai
Table 1. Types of the horse burials

Lovastemetkezés típusa	Lelőhely	Sírszám
Jelképes	Gyöng-Vásártér utca	6. (64)
	Maria Ponsee	53.
	Szentendre-Pannoniatelep	34.
	Tamási-Csikólegelő	10.
	Ménfőcsanak	262.
Jelképes?	Pilisvörösvár	
	Somlyó-hegy	
Ló és ember	Gneixendorf	
	Hauskirchen	13.
	Potzneusiedl / Lajtafalu	
	Maria Ponsee	9.
	Maria Ponsee	72.
	Pozsony-Oroszvár	116.
	Rohrendorf	15.
	Szentendre-Pannoniatelep	7.
	Szólád	13.
	Vörs-Tótok dombja	5.
Ló és ember?	Veszkény	
Lósír	Kajdacs-Homokbánya	14.
	Kajdacs-Homokbánya	8.
	Maria Ponsee	52.
	Mosonszentjános-Kavicsbánya	III.
	Bratislava-Rusovce / Pozsony-Oroszvár	120.
	Bratislava-Rusovce / Pozsony-Oroszvár	6.
	Bratislava-Rusovce / Pozsony-Oroszvár	164.
	Bratislava-Rusovce / Pozsony-Oroszvár	47.

³² MÜLLER-WILLE 1971,

³³ BÓNA 1993, 158; MÜLLER-WILLE 1971, 135.

A lovakról

Érdemes vizsgálni az eltemetett lovakat is. Sajnos csak kevés esetben készült az állatokról természet-tudományos vizsgálat. Nehéz általánosítani, de az adatok mégis azt mutatják, hogy főleg hímnemű állatokat temettek el és általában 4–10 éves korúakat. Ezt összegezve arra juthatunk, hogy jó kondícióban és legjobb lovaglási korában áldozták fel őket.³⁴ A pannóniai anyagból a vörsi lelet esetében került megjelölésre, hogy ott egy 4 éves mén feküdt a halott férfi mellett, a szóládi 13. sírban egy 5 éves állatot, míg a rohrendorfi 15. sírban egy idős csödör, vagy későn kasztrált heréltet temettek el.

Nehéz kutatni azt a kérdést, hogy a lovakat egészben vagy részben helyezik-e a sírba. Sajnos az irodalmi adatok nem mindig egyértelműek arról, hogy a lovat milyen állapotban találták a sírban, valamint a nagyarányú bolygatások is megnehezítik a kutatást. Azonban néhány tendencia megfigyelhető. Számos esetben például a teljes lovat koponya nélkül teszik a sírgödörbe. Ez a szokás leggyakrabban türing, szász és északi frank temetőekben van jelen, valamint a langobardok által használt sírmezőkben figyelhető meg, ám csak az itáliai területen jelenik meg ez a jelenség, igazodva a késő Meroving-kori divathoz. Az is előfordul, hogy a lócsontok csak bizonyos választékban jelennek meg, és főleg a koponya és végtagcsontok kerülnek be a temetkezésekbe. Ez esetlegesen utal arra, hogy az állatokat megnyúzva, csak a bőrét helyezték a sírba.³⁵ Európai leletek esetében főleg az oldalra fektetés szokása jellemző, ám néhol Közép- és Északnyugat-Németországban, valamint Hollandiában előfordulnak hasra fektetett állatok behajlított lábakkal.³⁶

A lefejezett lovak elterjedése a kései Meroving korra jellemző Judith Oexle véleménye alapján, az osteológiai adatok és az ütésnyomok szerint arra utalnak, hogy az állatot lefejezéssel végezték ki feltehetőleg a síron vagy benne. Szintén kifejti, hogy a koponya és végtagok sírba helyezése nem áll kapcsolatban a lefejezett lovakkal, sokkal inkább egy amulett funkció feltételezhető.³⁷

Az általam vizsgált ló temetkezésekben, ahol ez megállapítható általában a lovat az oldalára fektetve temették el, ez összesen négy alkalommal figyelhető meg. Nehezíti a kutatást az is, hogy ahol nem rendelkezünk képpel, csak leírással, ott nem sorolják fel tételesen, hogy a csontok az állat mely testtájából származnak.

Viszonylag gyakori jelenség, hogy az állatoknak csak a koponya részét bolygatják meg (például Kajdacs-Homokbánya 8. és 14.), feltehetőleg a sírablók az állattal együtt eltemetett lószerszámokra célirányosan ástak rá.

Sírfajták és tájolás (2. táblázat)

Általánosan elmondható, hogy a ló és lovas sírok egyszerű aknasírok, ritka kivételnek számítanak az ettől eltérő esetek. A főleg fa elemekből álló sírépítmények minden temetkezés tekintetében kiemelik a sírt, de ugyanezt a szerepet töltik be a lovak vagy lószerszámok eltemetése is.³⁸

Az általam vizsgált leletanyagban 8 lelet esetében van utalás különböző deszka vagy fa építményekre, ezek közül 4 koporsó, mind a deszkából ácsolt, mind a rönkből kivájt változat ismert. A hauskircheni 13. sír deszkával fedett sír és a Szentendre-Pannóniatelep 34. sír Totenhaus-kiemelkedik. Mindkét jelenség kizárólag gazdagon eltemetett halottakkal kapcsolatban ismert. A hauskirchenihez hasonló deszkafedést sejthetünk a Gyöng-Vásártér utca 6. sírjánál, ahol a deszkakoporsó mellett a sír formáját padkásra alakították ki. A ménfőcsanakai 262. sírban a famaradványok vagy koporsó vagy sírépítmény meglétére utalnak, ám ennek pontos típusa nem állapítható meg.

Hasonlóan rangos temetkezés a Szentendre-Pannóniatelep 7. sír kőládában eltemetett halottja, akit Bóna István adaling rangúnak határoz meg.³⁹ A sír kőládáját faragott római kövekből állították össze, bár a bolygatás miatt ennek mérete és alakja nem rekonstruálható. Az egyikén egy bevéselt latin kereszt díszítés is megfigyelhető.⁴⁰

³⁴ MÜLLER-WILLE 1971, 129–130; OEXLE 1984, 141.

³⁵ MÜLLER-WILLE 1971, 130.

³⁶ MÜLLER-WILLE 1971, 128.

³⁷ OEXLE 1984, 141–144.

³⁸ MÜLLER-WILLE 1971, 128; OEXLE 1984, 138.

³⁹ BÓNA 1976, 67.

⁴⁰ BÓNA–B. HORVÁTH 2009.

Érdekes temetkezési szokást figyelhetünk meg a Szóládi 13. lovas és 12. sírok kapcsán. A férfi és fiú sírja körül egy körárkot ástak, aminek a szokása a 6. század első harmadában terjedt el.⁴¹

Egyedi jelenségről értesülhetünk a veszkényi lelet kapcsán. Bár a lelőkörmények igen kétségesek, Bóna István egy halomsírt feltételez, ez azonban nem igazolható.⁴²

Tájéolás tekintetében azokat a sírokat, ahol az emberi temetkezéssel egy gödörben temették el

a lovat, ott a sírgödör tájolását a temetőben uralkodó tájolási irányoknak megfelelően rendezték. Azonban a temető térképeket megnézve kitűnik, hogy az önálló ló sírokat is az általános irány szerint fordítják. Az irányok Közép-Németországban Ny–K vagy K–Ny, de északabbra az É–D és D–É tájolás gyakoribb.⁴³ A langobard temetők e tekintetben is a közép-német területtel mutatnak rokonságot, vagyis halottaikat, mind a lovakat, mind az embereket Ny–K tájolás szerint temetik el.

2. táblázat. Sírépítmények és koporsók típusai
Table 2. Grave buildings and coffins

Sírépítmény típusa	Lelőhely	Sírszám
Deszkekoporsó	Gyöng-Vásártér utca	6. (64)
Deszkával fedett	Hauskirchen	13.
Fakoporsó	Szólád	13.
Halomsír?	Veszkény	
Kőkoporsó	Szentendre-Pannoniatelep	7.
Rönkkoporsó	Tamási-Csikólegelő	10
Totenus	Szentendre-Pannoniatelep	34.
Nem ismert	Gneixendorf	
	Kajdacs-Homokbánya	14.
	Kajdacs-Homokbánya	8.
	Lajtafalu	
	Maria Ponsee	53.
	Maria Ponsee	9.
	Maria Ponsee	72.
	Maria Ponsee	52.
	Ménfőcsanak	262.
	Mosonszentjános - Kavicsbánya	III.
	Pilisvörösvár	
	Pozsony-Oroszvár	116.
	Pozsony-Oroszvár	6.
	Pozsony-Oroszvár	164.
	Pozsony-Oroszvár	120.
	Rohrendorf	15.
	Somlyó-hegy	
Szentendre-Pannoniatelep	47.	
Vörs-Tótok dombja	5.	

⁴¹ FREEDEN–VIDA 2007, 366–370.

⁴² BÓNA 1993a. 161.

⁴³ MÜLLER-WILLE 1971, 128.

Mellékletadás

A mellékletadás szokásainak kutatását célszerű két külön részre osztani aszerint, hogy a ló vagy lovas mellé tett mellékletként szánt tárgyakat, vagy a mellékletként sírba került lószerszámokat vizsgáljuk.

Sajnos az előbbi témakör kimaradt az egész Európát összefogó tanulmányokból, így csupán a pannóniai anyag tárgyainak bemutatását és összegzését lehet elvégezni. Bár a leletek száma kevés, fontos megjegyezni, hogy a mellékelt tárgyak beleillenek a langobard kori temetkezések általános melléklet anyagába.

3. táblázat. Fegyverek és típusaik
Table 3. Weapons

Fajta	Lelőhely	Sírszám	Típus
„Teljes fegyverzet”	Potzneusiedl / Lajtafalu		
Lándzsa	Maria Ponsee	53.	döfő lándzsa és lándzsa
	Maria Ponsee	9.	két darab
	Pilisvörösvár		
	Somlyó-hegy		
	Vörs-Tótok dombja	5.	papuccsal együtt
Nyílhegy	Somlyó-hegy		
Pajzs	Gyönk-Vásártér utca	6. (64)	pajzsfogó
	Gyönk-Vásártér utca	6. (64)	pajzsdudor
	Maria Ponsee	9.	pajzsdísz
	Maria Ponsee	53.	pajzsdísz
	Pilisvörösvár		pajzsdudor
	Szentendre-Pannoniatelep	34.	pajzsgomb
	Vörs-Tótok dombja	5.	pajzsfogó
	Vörs-Tótok dombja	5.	gombos típusú pajzsdudor
Sax	Maria Ponsee	9.	
Spatha	Maria Ponsee	53.	tokszájveret
	Szólád	13.	spatha penge darab
	Szólád	13.	tok
Tőr	Gyönk-Vásártér utca	6. (64)	
Kard	Pilisvörösvár		kétélű, piramisalakú végződéssel

Tárgyi mellékletek

Legnagyobb számban a lovas temetkezések mellett a fegyvermellékletek fordulnak elő (3–4. táblázat). Gyűjtésében összesen 22 tárgy szerepel, 9 jelenségből. Ezek közül 5 jelképes lovas temetkezés, és 4 tényleges ló temetkezés, ezek emberi temetkezéssel egy gödörben található lócsontok. A Lajtafalu lelőhelyen előkerült temetkezés esetében a fegyverek tételes felsorolása nem ismert, a publikáció „teljes fegyverzetű” halottat említ. A sírban feltételezhetünk pajzst, lándzsá(ka)t és vágófegyvert.

Legnagyobb számban a pajzsszerelékek képviselik magukat, összesen 6 pajzshoz, 8 tárgy tartozik, a Gyönk-Vásártér utca 6. és a Vörs-Tótok dombja 5. sírban mind a pajzsdudor, mind a pajzsfogó megtalálható. Vágófegyverek közül egy-egy darabot ismerünk kard, *sax* és tőr megjelöléssel, valamint két példánya ismert a *spatha*nak, a szóládi 13. sír példánya feltehetőleg tokjával együtt került a sírjába, a Maria Ponsee 53. sírban azonban csak a tokszájveret utal a *spatha* jelenlétére. Lándzsákból 5 lelőhelyről 7 darabot ismerünk, míg a távolsági fegyvereket a Somlyó-hegyről származó nyílhegy reprezentálja.

4. táblázat. Fegyverek kollektciók szerint
Table 4. Weapon collections

Lelőhely	Sírszám	Fajta	Típus
Gyönk-Vásártér utca	6. (64)	pajzs	pajzsdudor
	6. (64)	pajzs	pajzsfogó
	6. (64)	tőr	
Lajtafalu		„teljes fegyverzet”	
Maria Ponsee	9.	pajzs	dísz vasból
	9.	lándzsa	két darab
	9.	sax	
	53.	pajzs	pajzsdísz
	53.	lándzsa	
	53.	dőfőlándzsa	
Pilisvörösvár		spatha	tokszájveret
		pajzs	pajzsdudor
		kard	kétélű, piramisalakú végződéssel
Somlyó-hegy		lándzsa	
		nyílhegy	
Szentendre-Pannoniatelep	34.	pajzs	pajzsgomb
Szólád	13.	spatha	spathapengedarab
	13.	spatha	tok
Vörs-Tótok dombja	5.	pajzs	gombos típusú pajzsdudor
	5.	pajzs	pajzsfogó
	5.	lándzsa	

A fegyverek kombinációit tekintve 7 helyen figyelhetünk meg együttesen előforduló fegyvertípusokat. Általában a pajzs-lándzsa-vágófegyver kombinációt tekinthetjük teljesnek, ezt Maria Ponsee 9. és 53. sírjában, valamint a pilisvörösvári és feltételezhetően a Lajtafalu lelőhelyen teljesen megtalálhatjuk. Előfordul pajzs-tőr kombináció Gyönk Vásártér utca 6. sírban, nyílhegy-lándzsa a somlyó-hegyi, pajzs-lándzsa kombináció Vörs-Tótok dombja 5. sírjában.

Használati tárgyak széles köre található meg a temetkezésekben (5. táblázat). Legnagyobb számban késeket mellékelnek a halottak mellé, összesen 6 lelőhelyről több darab, 3 olló és 2 orsógomb, valamint egy-egy csiholó, köszörűkő, mérleg, takácskés és tűzkő. Különlegesnek számít a szóládi sír mérlege, amelyből egy bizánci súly és a mérleg serpenyője maradt fenn, ami igen ritka a pannóniai langobard leletanyagban.

Előfordulnak a sírokban különböző méretű csatok, összesen 5 darab ismert (Gyönk-Vásártér utca 6. (2 db), Maria Ponsee 72, Pilisvörösvár, Tamási-Csikólegelő 10). Ezek funkciójának meghatározása nem lehetséges, hiszen a bolygatás gyakran kimozdítja a tárgyakat eredeti rendeltetési helyükről. A Gyönk-Vásártér utca 6. sírban feltételezik az egyik szögletes karikájú példányról, hogy lábbelihez tartozó cipőcsat. A pilisvörösvári darab egyszerű ovális karikával és téglalap alakú szíjszorítóval rendelkezik. Összesen 5 temetkezési helyről került elő fésű is, ezek mindegyike egyoldalú csontfésű (Hauskirchen 13, Maria Ponsee 9, Szentendre-Pannoniatelep 7, 34, Vörs-Tótok dombja 5.) A Szentendre-Pannoniatelep 34. sírban lévő példányról ismert, hogy 18,8 cm pont-kör és vésett vonalakkal díszített a szegcei azonban nincsenek meg. Ugyanezen temető 7. sírjában egy kis töredéke ismert a vasszeggel és bronz jelenlétére utaló zöld elszíneződéssel rendel-

kező fésűnek. A Vörs-Tótok dombja lelőhelyen előkerült példány szintén vésett vonalak és háromszög alakban elrendezett pont-kör motívummal díszített, szegecseinek helye jól kivehető.

Étel mellékletre utaló állati maradványok 5 lelőhelyen jelennek meg a sírokban (Hauskirchen 13, Maria Ponsee 9, 53, Szentendre-Pannóniatelep 34, Vörs-Tótok dombja 5). Előfordulnak a leletanyagban nem meghatározott állatcsontok, halszálkák és tojás is. Továbbá a Maria Ponsee 53. lelőhely gazdag leletei közt egy fa tál ezüst veretei mellett egy bronz edény is megtalálható az étel mellékelésének nyomaként.

Az étel vagy ital sírba helyezésének bizonyítékként is tekinthetjük a kerámiák mellékelését is, amire 6 lelőhelyről ismerünk példákat (Hauskirchen 13, Pilisvörösvár, Somlyó-hegy, Szólád 13, Vörs-Tótok dombja 5, Maria Ponsee 72). Ezek igen változatos formájúak, de Somlyó-hegy kivételével, egyesével jelennek meg a lelőhelyeken. A pilisvörösvári darab korongolt, a Vörs-Tótok dombja 5. sírből egy kézzel formált karcolt vonaldíszes bikónikus példány, a szóládi 13. sírből egy félgömbös aljú kisméretű besimított példány, Hauskirchen 13. sírjából egy *Rippengefäß* ismert.

Egyedi leleteknek számítanak a Tamási-Csikólegelő 10. sírjában talált vésett és poncolt díszkulcs-pár, a szóládi 13. sír érméje, egy csiholó Vörs-Tótok dombja 5. sírből, bár ez valószínűleg recens lelet. A viseleti tárgyak köre is ugyanilyen egyediséget mutat, egy üvegberakásos madárfejben végződő S-fibula pár és egy ezüst, a szélén pontozott szíjvég két szegeccsel Tamási-Csikólegelő 10. sírből, egy négyszögletes ezüst övveret Szentendre-Pannóniatelep 34. sírből. Az övveret vésett, 5 pár szegeccsel felerősített két szakálas emberfejet ábrázoló mintával ékített. Ékszer összesen két helyen került elő, Tamási-Csikólegelő 10. sírjából egy színes gyöngysorral felékszerezett dámát temettek el, amire a nyaka körül talált üveg, borostyán és karnéol gyöngyök utalnak. Szintén üveggyöngyöket találtak a Ménfőcsanak 262. sírban is, valamint egy vas szíjvég is a mellékletek közt szerepelt.

Több leletegyüttesből is ismerünk olyan tárgyakat, amelyek töredékességük és a bolygatás miatt nem meghatározható funkcióval rendelkeztek. Különböző fémdarabok, fémkarikák, és meghatározhatatlan veretdarabok összesen 4 sírből ismertek (Gyöng-Vásártér utca 6, Szentendre-Pannóniatelep 34, Szólád 13, Maria Ponsee 9).

5. táblázat. Használati tárgyak
Table 5. Tools

Fajta	Lelőhely	Sírszám
Csiholó	Gyöng-Vásártér utca	6. (64)
Kés	Gyöng-Vásártér utca	6. (64)
	Maria Ponsee	53.
	Ménfőcsanak	262.
	Rohrendorf	15.
	Somlyó-hegy	
	Tamási-Csikólegelő	10.
Köszörűkő	Maria Ponsee	9.
Mérleg	Szólád	13.
	Szólád	13.
Olló	Maria Ponsee	53.
	Maria Ponsee	72.
	Szentendre-Pannóniatelep	34.
Orsógomb	Hauskirchen	13.
	Tamási-Csikólegelő	10.
Takácskés	Hauskirchen	13.
Tűzkő	Szentendre-Pannóniatelep	34.

Nem tárgyi mellékletek

Több esetben figyelhető meg, hogy a ló vagy lovas sírokban nem csak tárgyakat, hanem más jellegű mellékleteket is eltemettek. Ide tartoznak a lovak mellett gyakran megjelenő kutyák. Ez a ritka szokás Közép- és Északnyugat-Németországban terjedt el, előfordult, hogy kettős vagy hármás ló temetkezések mellett is találtak kutyát. Megemlíthető, hogy ezek a szokások a langobardokra jellemzőek.⁴⁴ A ló és kutya együttes jelenléte a vadászat jelképeként szerepelhet a sírokban.⁴⁵

Ezt a jelenséget figyelhetjük meg Maria Ponsee 52. 72. és Pozsony-Oroszvár 164. sírjában, ahol az eltemetett ló mellé egy kutyát is mellékeltek.

A ménfőcsanakai temető 262. sírjában két kutyát is eltemettek az elhunyt mellé, az egyik *in situ* helyzetben a sír ÉNY-i részén, a másik kicsavart pózban, feltehetőleg a sírrablás után a gödörbe visszadobva, a sír K-i felében. Külön érdekes, hogy ez a jelképes lovas temetkezés egy 40-50 éves nő temetkezése.

Lószerszámok mellékletként (6. táblázat)

A Meroving-kori Európában a lószerszámok sírba helyezése általános szokás volt. Ha megnézzük, hogy általában a sír mely területeire helyezik el ezeket, problémákba ütközhetünk. Sajnos kevés lelet esetében ismerjük a pontos kontextusát és leletkörülményeit. Oexle vizsgálata alapján a használatnak megfelelő helyen, vagyis emberi temetkezéseknél a halott jobb oldalára, azaz lóra való felszállásának megfelelően helyezik, míg ló sírok mellékletként sokszor az eredeti helyén, zablákat az állat szájában vagy a fejhám részeként kerülnek elő.⁴⁶ A pannoniai anyagban, ahol ez megfigyelhető a halott bal oldalán kerültek elő, így Szentendre-Pannóniatelep 34. és Tamási-Csikólegelő 10. sírban, míg Gyöngyös-Vásártér utca 6. esetében a koporsón kívül a fej felőli résznél.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a lovak mellett ritkán találhatóak meg a lószerszámok. Általában csak a zablát és a fejhámot figyelhetjük meg az állaton, nyeregge utaló adatok egész Európa terü-

letén csak nagyon ritkán jelennek meg.⁴⁷ Kutatási területünkön, 6 helyen ismert lószerszám és ló temetkezés egy jelenségen belül, de annak megállapítása, hogy felszerszámozva kerültek-e a lovak a sírba, a nagyfokú bolygatás miatt nem minden esetben lehetséges. A Vörs-Tótok dombja 5. sírban viszont a ló szájából került elő a zabla, így ott ténylegesen felszerszámozott állatot temettek el.

Érdekes kérdést vetnek fel a régészetileg nehezen kutatható természetes anyagból készült lószerszámok. Ugyanis annak megállapítása, hogy valóban szerszámzat nélkül temették-e el a lovakat, vagy csak fém alkatrészeket nem tartalmazó lószerszámokat használtak-e nem megállapítható a régészet napjainkban használatos eszközeivel.

Az ásatásvezető Sági Károly véleménye és megfigyelései alapján a Vörs-Tótok dombja temető 5. sírjában eltemetett lovat kantárral a nyakán temették el, de mivel csat nem tartozik a leletegyütteshez ezért feltehetőleg nyereg nem volt a sírba helyezett tárgyak között.⁴⁸

Lószerszám Pannoniában 31 lelet, 18 lelőhelyről került elő, 6 helyről a lovakkal együtt ismert (Hauskirchen 13, Maria Ponsee 9, Szőlád 13, Vörs-Tótok dombja 5, Lajtafalu, Rohrendorf 15). A szőládi és rohrendorfi zablát kivéve mindegyik egy zabla és a hozzá tartozó szíjazat eleme, Vörsről karika, Hauskirchenben szíjelosztó, karika és csat, Maria Ponseeben kantárveretek és csat is ismertek.

Az összes lelet közül 16 zabla van, ami az összes lelet fele. Csatok 3 helyről, csüngő csak Veszkenyéről, kantárveretek 3 helyről, karikák 2 helyről, nyeregge utaló csont veretek egy helyről, szíjelosztók 2 helyről, és szíjvég csak egy helyről ismertek.

Mint ahogy a fenti összegzésből is kitűnik, a leggyakoribb leletek a lószerszámok közül a zablamellékletek. Judit Oexle behatóan vizsgálta a tárgy típust és részletes tipológiát dolgozott ki rájuk. Az általa ismert 400 leletet két nagy formai csoportba különítette el. A karikás és oldalpálcás zablákat, az ún. fogós zablákat csak altípusként kezeli. Az oldalpálcás zablákat is tovább osztja három for-

⁴⁴ MÜLLER-WILLE 1971, 135.

⁴⁵ OEXLE 1984, 149.

⁴⁶ OEXLE 1992, 6.

⁴⁷ MÜLLER-WILLE 1971, 135.

⁴⁸ SÁGI 1964, 362.

mai variánsra. Általánosan jellemző mind a három típusra a kéttágú pofarúd.⁴⁹

A zabla mellékletek legkorábban az 5. század közepén jelennek meg nem lovas nomád környezetben. A soros temetők kultúrájának területén belül a közép-német, és thüring vidékeken, valamint az észak-pannoniai langobard temetőkben mutathatók ki nagyobb számban. A 7. században azonban áttevődik ez a súlypont a délnyugat-német, alemannok által lakott területekre, valamint Itáliai temetőkben is szép számmal kerülnek elő hasonló leletek. Ez az elterjedési kép nagy hasonlóságot mutat a tényleges lovas temetkezésekkel is.⁵⁰

A pannoni leletanyagban megjelenő zabláknál között főleg a karikás zablatípus megjelenéséről tudunk. Maria Ponsee 9. és 53. sírjából ismert oldalpálcás zabla, amelyek mindegyike Judith Oexle tipológiája szerint az I. formai variánsba tartozik. De hozzá kell tenni, hogy az előkerült 12 leletből csak 6 esetben ismert a pontos leírás vagy a tárgyak rajza. Ezt a típust egész Európában a Meroving-kor teljes időszakában használják, és széles körben terjedt el.

Különlegesen szép példája a langobard kori ötvösművészetnek a veszkhényi lószerszám garnitúrák. Bóna István joggal nevezi ki ezt a leletegyüttest az I. germán állatstílus Duna-vidéki megjelenésében kulcsszerepet játszó tárgyaknak, hiszen legjobb párhuzama a hauskircheni temető 13. sírja, de az ott található kifejtett I. állatstílussal díszített tárgyakat stílusfejlődésben a veszkhényi megelőzi. Ezen kívül ugyanő azonosítja a lelőhelyet hercegi temetkezésként, és a Hegykő-csoportot vezető személyiségnek tartja.⁵¹

A lelet előkerülési körülményeiről azonban sajnos csak nagyon kevés adattal rendelkezünk. Gömöri János 1987-ben utánajár a több múzeumban szétszóródott leletegyüttes eredetének. Az első tárgyak még 1901-ben kerülnek gróf Széchenyi Manó gyűjteményébe, majd 1904-ben Bella Lajos további tárgyakat szerez a Soproni Múzeumnak. 1929-ben

és 1930-ban további darabok jutnak a Szombathelyi Múzeumba és a Magyar Nemzeti Múzeumba. Bella Lajos az, aki lokalizálja a lelőhelyet a Veszkhény és Kapuvár közötti területen, egy homokdombon, ahol római tetőcserép darabokat és ló, valamint emberi csontokat is megemlíti. 1987-ben Gömöri bejárja a területet, de nem sikerült egyértelműen azonosítania a Bella által leírt helyet.⁵²

A terület maga stratégiaileg igen fontos, itt található a mocsarakon átkelő egyik útvonal. Feltételezhető, hogy a környéket már a langobardok is centrumként kezelhették. A környezet állattenyésztésre kiválóan alkalmas, és mivel a langobardokat főleg állattenyésztő népként tartjuk számon valószínűleg ők is kihasználhatták ezt.⁵³

Gömöri munkájában nem csak a lelőhelyet vizsgálja, hanem beszámol Gegus Ernő szervetlen kémiai vizsgálatairól, amelyet több egykorú tárgyjal együtt a veszkhényi lószerszámokon is elvégzett. A vizsgálatok eredménye szerint a veszkhényi leletegyüttes tárgyait egy mester készítette, és alapanyaga eltér a helyi késő római ezüsttermékekétől. Feltételezhetjük, hogy ezek a dísz tárgyak még a Pannoniába érkezés előtt készülhettek és az ezt készítő ötvös később tovább dolgozott a területen.⁵⁴

A tárgyak alapján két különálló garnitúrát lehet rekonstruálni, egy keskenyebb és egy szélesebb szíjazattal rendelkezőt. Abból, hogy nyeregge utaló adat nem ismert, előfordulhat, hogy kocsizhoz tartozó ígáslovak lehettek. Ugyanezt a jelenséget sejtik a hauskircheni női temetkezés esetében is. A jelenségnek jó párhuzama a thüring területen Erfurt-Gispersleben felárt kocsisír.⁵⁵

A tárgyak díszítésének elemzését Nagy Margit végezte el 2007-ben. Leírja, hogy az első garnitúrához az 1. csüngő és kereszt alakú szíjelosztók tartoznak, míg a másik szetthez a maszkos-állatalakos 2. csüngő és a gömbös szíjelosztó. Részletesen vizsgálta a leletek egyes díszítő elemeit, de általánosan elmondhatjuk, hogy az északról származó

⁴⁹ OEXLE 1992, 17.

⁵⁰ OEXLE 1984, 126–130.

⁵¹ BÓNA 1993a, 150–161; BÓNA 1976, 54–67.

⁵² GÖMÖRI 1987, 105–107.

⁵³ GÖMÖRI 1987, 107–110.

⁵⁴ GÖMÖRI 1987, 114–116.

⁵⁵ GÖMÖRI 1987, 117; TEJRAL 2009, 70.

Nydam-stílus és az I. germán állatstílus közti átmenet szerint ékítették a lószerszám garnitúrát.⁵⁶

A veszkényivel rokon Hauskirchen 13. sírban talált együttesekhez 2 darab zabla, kantárveretek, 8 db szíjelosztó karika és csat is tartozik. Mindemellett két ló csontvázát is feltárták az eltemetett halott nő mellett.

Igen ritka leletegyüttesnek számít a Maria Ponsee 53. sírjából származó oldalpálcás zabla, aranyozott bronz kantárveretek poncolt díszítéssel, 3 darab bronz pajzsos tövisű csat, ezüst szíjvég, valamint a legritkább tárgy a csont veretek, amelyek a nyereg részét képezték.⁵⁷

6. táblázat. Lószerszámok
Table 6. Horse harnesses

Fajta	Lelőhely	Sírszám	Típus
Csat	Hauskirchen	13.	
	Maria Ponsee	53.	bronz, 3 db, pajzsos tövisű
	Maria Ponsee	9.	bronzcsat
Csüngő	Veszkény		2 db
Kantárveret	Hauskirchen	13.	
	Maria Ponsee	53.	aranyozott bronz, ezüstszegecs poncolva
	Maria Ponsee	9.	
Karika	Hauskirchen	13.	kötőfékhez
	Vörs-Tótok dombja	5.	ovális kantárkarika
Nyereg	Maria Ponsee	53.	csontveretek
Szíjelosztó	Hauskirchen	13.	8 db
	Veszkény		kereszt és félgömb alakú
Szíjvég	Maria Ponsee	53.	ezüst
Zabla	Gyöng-Vásártér utca	6. (64)	karikás zabla
	Hauskirchen	13.	2 db
	Lajtafalu		
	Maria Ponsee	9.	oldalpálcás zabla, Oexle Form I.
	Maria Ponsee	53.	oldalpálcás zabla, Oexle Form I.
	Ménfőcsanak	262.	pofarúd darabok
	Mosonszentjános - Kavicsbánya	III.	
	Pilisvörösvár		karikás zabla
	Pozsony - Oroszvár	120.	
	Rohrendorf	15.	karikás zabla
	Somlyó-hegy		2 db
	Szentendre-Pannoniatelep	34.	karikás zabla
	Szólád	13.	
	Tamási-Csikólegelő	10	karikás zabla
	Veszkény		2 db
	Vörs-Tótok dombja	5.	karikás zabla

⁵⁶ NAGY 2007, 55–59.

⁵⁷ MÜLLER-WILLE 1971, 214; OEXLE 1992, 300; ADLER 1969, 29.

DATÁLÁS ÉS KRONOLÓGIA

A ló és lovas temetkezések datálása igen nehéz feladat, főleg a melléklet nélkül önálló sírba temetett állatok esetében. A mellékletek nagy része nem nyújt közelebbi támpontot, hiszen főleg a lószerszámok esetében egy-egy tárgy típus hosszú ideig használatban volt.

Nem lovas nomád vagy keleti germán környezetben, Európát tekintve a ló és lovas temetkezés szokása legkorábban az 5. század közepén jelenik meg Közép-Németországban. Az 5–6. században végig erős elbai germán, főleg thüring és langobard befolyás figyelhető meg a terjedésében. Széles körben az elterjedése a 7. században feltételezhető, valamint ekkor a lószerszámok sírba helyezése a lovaktól átvevődik az emberi temetkezések mellékleteként. Egyes peremterületeken, mint Izlandon és Skandináviában ez a 11. századig fennáll.⁵⁸

A langobardok körében nem csak Pannoniában él ez a szokás, hanem Itáliába is tovább viszik azt: Nocera Umbrában sok lószerszámot találtak a sí-

rokban, és a 38. sírban az ember mellett egy ló és egy kutyaváz is eltemetésre került.⁵⁹ Ezt a temetőt a langobard bevándorló generáció sírmezőjének tartják és főleg az első korszakból. 572 és 590 között sok a ló felszerelés a sírokban: például nyeregveretek az 5. sírban.⁶⁰ Hasonló jelenség Castel Trosinóban⁶¹ is megfigyelhető, valamint Spilambertóban az ott feltárt kis sírszámú temetőben két lefejezett ló sírját is feltárták.⁶²

Judith Oexle 1992-es monográfiájában külön fejezetet szentel az itáliai langobard anyagban megjelenő zablák vizsgálatára. Ebből a környezetből 34 zablát vesz vizsgálat alá, ezek az általa összeállított tipológia szerint az oldalpálcás zabláknak a II. és III. formavariánsaiba tartoznak. Csupán egyetlen közelebről nem ismert lelőhelyről tesz említést olyan karikás zabláról, mint ami a pannóniai leletanyagban túlnyomó többségben van. A legtöbb lelet Nocera Umbra és Castel Trosino lelőhelyeiről származik.⁶³

HITVILÁGI HÁTTÉR

A temetkezési szokások tekintetében a mögöttes hitvilágbeli tartalom megállapítása igen problémás terület. Főleg azon korszakok esetében, ahol az írott források kevés információt adnak az emberek kultikus és vallási életéről, rituáléiról és az ezek mögött húzódó mitológiai háttérről. Ez a Meroving-korra is igaz, hiszen a kereszténység mellett élő pogány kultuszokról kevés adatunk van. Csupán a jóval későbbi viking-kori sagákból következtethetünk vissza néhány korábbi, ógermán eredetű elemre.

Képi és írásos bizonyítékok alapján Ellmers Észak-Európában feltételez egyfajta lókultuszt. Ezek a B és C brakteátákon látható szarvtoldalékos ló szerű négylábú állatok, valamint a lovakra utaló rúnafeliratok. Képi ábrázolásokon szerepelnek

lovak, amint egymás ellen harcolnak, ami mögött egy a temetési szertartások során szerepet játszó ló viadalt láthatunk, bár ennek kevés a bizonyítéka.⁶⁴

A langobardok vallásáról keveset tudunk, bár írott források tanulsága szerint Alboin uralkodása alatt a kereszténység ariánus ága elterjedt.⁶⁵ Ennek némiképp ellent mondanak a lovas temetkezések megléte, hiszen a keresztény ideológia szerint a lovak feláldozása és eltemetése, sőt a húsának fogyasztása is pogány és bűnös cselekedet.

Az arianizmus sok esetben megengedőbb, mint a kereszténység más ágai, ezért tesz szert igen nagy népszerűsége a germán népek körében. Itt feltehetőleg sokkal inkább politikai döntésként értelmezhető a királyok, fejedelmek és vezetők szemszögéből a

⁵⁸ MÜLLER-WILLE 1971, 128–188; OEXLE 1984, 123.

⁵⁹ MÜLLER-WILLE 1971, 171.

⁶⁰ BIERBRAUER 2008, 126.

⁶¹ BIERBRAUER 2008, 131.

⁶² BREDÁ 2010, 91.

⁶³ OEXLE 1992, 82.

⁶⁴ MÜLLER-WILLE 1971, 188.

⁶⁵ BÓNA 1976, 78.

tételes vallások felvétele, mint a vallásos meggyőződés bizonyítékaként. Épp emiatt az egész társadalom minden rétege csak nagyon lassan, és csak részeiben

tér át az új vallásokra. A ló és lovas temetkezések a 7–8. századi leletek esetében még a pogány reprezentáció eszközeként értelmezhetőek.⁶⁶

A LÓ ÉS LOVAS TEMETKEZÉS SZOKÁSÁNAK KAPCSOLATRENDSZERE

A langobardok pannóniai tartózkodásuk alatt is sokrétű kapcsolatokat ápoltak a környező népekkel, különösképpen a rokonnak számító nyugat-európai germán népekkel. Ezek a kapcsolatok nem csak a tárgyak kereskedelmét-cseréjét jelentették, hanem kulturális szokások átvételében és terjedésében is szerepet játszhattak. A temetkezési szokások közül a ló és lovas temetkezések is sok hasonlóságot mutatnak a Nyugat-Európában a korszakban megfigyelhető rítusokkal.

Michael Müller-Wille az 5–11. századból Közép- és Nyugat-Európában összesen 287 soros temetőből gyűjtött össze ló temetkezéseket, amelyeknek ötöde Közép-Németországban, thüringek és szászok lakta területen található, valamint szintén nagy számban fordul elő Északnyugat-Németországban és Hollandiában. Koncentráció mutatkozik az Elba és a Weser alsó folyásánál.

Ezek a területek igen fontosak a langobardok szempontjából is, hiszen az Elba mentéről indulnak el vándorútjukra és minden bizonnyal kapcsolatokat tartanak fenn az itt maradt rokon népelemekkel. Történelmük során is érintkeznek más szomszédos, főleg germán népekkel. Azonban fontos megjegyezni, hogy a langobard területen a Cseh- és Morva-medencében, Nyugat-Magyarországon és Alsó-Ausztriában a Dunától északra egy jól beazonosítható csoportot alkotnak.⁶⁷

Közép- és Észak-Európában a ló maradványok nem csak temetőben, hanem telepeken és áldozó helyeken is jelen vannak. Gyakran más állatok maradványaival és egyéb tárgyakkal, eszközökkel, kerámiákkal, és fegyverekkel együtt mocsári és vízi áldozóhelyeken egyaránt. Ez utal arra, hogy igen megbecsült áldozati állatként tartották számon a lovakat, sőt magas az arányuk az áldozóhelyeken is,

Michael Müller-Wille véleménye szerint egyfajta ló kultuszra utal.⁶⁸

Ha a lószerszámok sírba helyezését vizsgáljuk, Judith Oexle az egész Meroving-kori Európából összesen 600 lelőhelyet gyűjtött össze, amelyek széles körben elterjedtek. Ezen szokás súlypontja is Közép-Németországban, a thüringek által lakott területre tehető.⁶⁹

Ha a két jelenséget együttesen vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a Meroving-korban a legnagyobb számban, valamint a legkorábban az elbai germán, így thüring és langobard népeknél jelenik meg – a nem lovas nomád vagy keleti germán környezetben – a ló ilyen megbecsült szerepe.

A szokás eredetének kutatása során több helyre is visszanyúlhatunk. Egyrészt feltűnő, hogy a nem lovas nomád vagy keleti germán népeknél az 5. századi hun hullám után jelenik meg a szokás. Ez utalhat arra, hogy a beáramló népek hatására veszik át a reprezentáció ezen formáját. Másrészt figyelembe kell vennünk, hogy a Dél-Baltikumban már a császárkorban megjelenik a ló mellékelésének szokása. Innen is származhatott az ismerete a szokásnak.⁷⁰

A langobardok vándorlásuk során és sokrétű diplomáciai kapcsolatuk által igen széles kapcsolati bázissal rendelkeztek. Ennek egyik folyamánya a kereskedelmi kapcsolatokon keresztül érkező tárgyak, valamint a kulturális szokások cseréje. Azonban egy fontos tényezőt figyelembe kell venni. A Meroving-korban egész Európában egy viszonylag egységes kulturális kör jön létre, hasonló tárgyi kultúrával és szokásrendszerrel, amelyet összefoglalva soros temetők kultúrájának nevezhetünk.

Ha a közvetlenül szomszédos gepidákat nézzük, náluk is megjelenik a lószerszámok és lovak sírba helyezésének szokása, bár igen ritkán.

⁶⁶ DIE ALEMANNEN 435.

⁶⁷ MÜLLER-WILLE 1971, 122–124.

⁶⁸ MÜLLER-WILLE 1971, 180–182.

⁶⁹ OEXLE 1992, Beilage 4.

⁷⁰ MÜLLER-WILLE 1971, 176.

A gepida temetőket lovas és ló temetkezések tekintetében csak az erdélyi szállásterületen vizsgálták. Az itt lévő soros temetőkben előforduló ló sírokat Dobos Alpár az avar foglalás utánra keltezi, bár előfordulhat, hogy ezen sírmezőket még korábban nyitották.

A területen önálló ló sírok jellemzőek, de előfordultak lócsontok emberi sírokban. A csontok közül koponyák és fogak, valamint állkapcsok ismertek, ami jól beleillik a Meroving kori Európa szokásrendszerébe. Dobos Alpár véleménye szerint avar hatásra alakult ki ez a szokás és elavarasodott gepidákat sejt a szokás művelői között. Nem szabad elfelejteni azonban, hogy a gepidák nyugat felé, többek közt a langobardokkal is kapcsolatokat ápoltak.⁷¹

A gepidák a langobardokkal már a 6. század elején kapcsolatba kerülnek, amikor az utóbbi nép elfoglalja Pannoniát, így közvetlen szomszédokká válnak.⁷² A népcsoportok kultúrája eleve hasonló lehetett és a közös határ, valamint a hol háborús, hol békés kapcsolat ideje alatt feltételezhető, hogy sor kerülhetett kereskedelemre és egymás szokásrendszerének megismerésére, valamint egyes elemeinek átvételére.

Az soros temetők kultúrájának területén legkorábban feltehetőleg a thüringeknél jelenik meg a ló és lovas temetkezések szokása a langobardok mellett. A két nép közötti kapcsolat alapját az adja, hogy egy területről származnak, vagyis mindkét nép az elbai germánok körébe tartozik. De ezen felül történelmük során is szoros kapcsolat marad a két nép között, például 530 körül, amikor a frankok legyőzik a thüringeket egy thüring nemesi csoport a langobardokhoz menekül az írott források adatai szerint.

Ennek a kapcsolatnak a vetülete a régészeti anyagban is megmutatkozik. Több olyan tárgy is található langobard környezetben, amelynél a thüring eredet feltételezhető. Tamási-Csikólegelő temető kapcsán kifejezetten erős ez a sejtés, mint arra Bóna István rámutatott a 24. sír pajzsa párhuzamba hoz-

ható a naumburgi dóm egyik szobrán látható fegyverrel, azonban időben eltér, hiszen ez az ábrázolás a 13. századból származik.⁷³

Az 5. század végén és a 6. század elején a Morva- és Cseh-medencében, valamint Alsó-Ausztria területén újonnan érkező elbai germán hatások figyelhetőek meg, amelyek mögött Jaroslav Tejral thüring hatást sejt. Nem csak a kerámiák között jelennek meg az elbai formák, hanem a fém ékszerek között felfedezhetjük a thüring fibulák korai formáit, amelyek a később kifejlődő fogós fejű fibulák előképei. A besimított mintájú ún. thüring tál az egész „Feld” területén megtalálható. A langobard - thüring reláció egyik jeleként értelmezhető a mindkét népnél megfigyelhető a takácskésként azonosított eszközök, melyek a női síroknak karakterisztikus mellékletei.⁷⁴

Szintén az Elba mentén élő germán nép az alemannok. Azonban náluk csak kicsivel később és kisebb intenzitással jelenik meg a ló és lovas temetkezések szokása. Hozzájuk feltehetőleg a thüringektől jut el személyes kapcsolatok hatására. A területen a legkorábbi példa az 5. század második feléből származik Renningen temetőjéből, ahol egyértelmű thüring elemek is felfedezhetőek. Az 5–6. században a lovakat hámmal együtt temetik el, majd az európai tendenciákat követve a 600 körüli időktől a lovakat lefejezve helyezik a sírba, valamint a zablát immár nem a lóhoz, hanem a lovashoz mellékelik. A kettős ló sírok esetében feltételezik, hogy a thüringeknél megjelenő kocsisírok lehetnek az előképei, bár ez a szokás mind langobard, mind alemann területen ritka.⁷⁵

Még a leghíresebb európai lovas lelet, Childerich sírja kapcsán is felmerül a thüring hatás, ugyanis a frank király felesége thüring származású volt, és feltehetőleg kíséretével együtt érkezett, akik hozták magukkal szokásaikat.⁷⁶

A bajuvár nép esetében, akik mind a langobardokkal, mind a thüringekkel szomszédosak voltak, csak nagyon ritkán tudunk ló vagy lovas temetkezé-

⁷¹ DOBOS 2010, 377–389.

⁷² VIDA 2008, 73.

⁷³ BÓNA 1973, 364.

⁷⁴ TEJRAL 2008, 66–68.

⁷⁵ DIE ALEMANNEN 425.

⁷⁶ DIE ALEMANNEN 425.

sekről. Általában csak a leggazdagabban eltemetett férfiak sírjainál található meg a jelenség, különlegesen kiemelkedő példa a Regensburg-Bismarkplatzon feltárt négy lefejezett lovat is tartalmazó

temetkezés. Általában a lovakat lefejezték, a szerzámzatot vagy az állat vagy a lovas mellé helyezték. Néhány esetben a lovat kutya vagy sólyom is kísérte a temetkezésen belül.⁷⁷

ÖSSZEGZÉS

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a ló és lovas temetkezések változatos formában jelennek meg, valamint a langobard korszak teljes ideje alatt jelen vannak Pannoniában. A sírok közt megfigyelhetünk jelképes és tényleges lovas temetkezéseket is, ez jól beleillik az adott korszakban Európa szerte divatos temetkezési szokások körébe.

A langobárdok életében már Pannoniába érkezésük előtt fontos szerepet tölthettek be a lovak, és a

ló és lovas temetkezések szokását vándorlásuk során tovább vitték Itáliába is.

Többségében férfi elhunytak mellett jelennek meg lovak, vagy a lovaglással kapcsolatos tárgyak, azonban néhány esetben nőket is megillette ez a szokás. Az elhunytak mellé helyezett egyéb mellékletek nem térnek el a korszakban jellemző leletektől, és a rablások ellenére általában gazdagabban eltemetett személyeket sejtethetünk ezekben a sírokban.

IRODALOM

- ADLER 1969: Adler, H.: Maria Pensee. *Fundberichte aus Österreich* 9 (1966) 26–30.
- ADLER 1970: Adler, H.: Zur Ausplünderung langobardischer Gräberfelder in Österreich. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien* 100 (1970) 138–147.
- BIERBRAUER 2008: Bierbrauer, V.: Die Langobarden in Italien aus archäologischer Sicht. In: *Die Langobarden. Die Ende des Völkerwanderung. Katalog zur Ausstellung im Rheinischen LandesMuseum*. Hrsg.: Hegewisch, M. Bonn 2008, 109–151.
- BÓNA 1956: Bóna, I.: Die Langobarden in Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 7 (1956) 183–244.
- BÓNA 1973: Bóna I.: Longobardok nyomában (Egy régész életrajzából). In: *Évezredek hétköznapjai*. Szerk.: Szombathy V. Budapest 1973, 320–380.
- BÓNA 1976: Bóna I.: *A középkor hajnala. A gepidák és a langobardok a Kárpát-medencében*. Budapest 1976.
- BÓNA 1993: Bóna I.: Mosonszentjános-Kavicsbánya. In: *Hunok – Gepidák – Langobardok*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szerk.: Bóna I. Szeged 1993, 158.
- BÓNA 1993a: Bóna I.: Veszvény-„Nagyhalom”. In: *Hunok – Gepidák – Langobardok*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 6. Szerk.: Bóna I. Szeged 1993, 161.
- BÓNA–B. HORVÁTH 2009: Bóna, I. – B. Horváth, J.: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 6. Hrsg.: Garam, É. – Vida, T. Budapest 2009.
- BREDA 2010: Breda, A.: *Il tesoro di Spilamberto: signori Longobardi alla frontiera*. Spilamberto 2010.
- DIE ALEMANNEN: *Die Alemannen. Ausstellungskatalog*. Hrsg.: Fuchs, K. Stuttgart 1997.
- DIE BAJUWAREN: *Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488–788*. Hrsg.: Dannheimer, H. – Dopsch, H. München 1988.

⁷⁷ DIE BAJUWAREN 229–234.

- DOBOS 2010: Dobos A.: Az erdélyi soros temetők lovastemetkezései. *Molnár István Múzeum Kiadványai* 3 (2010) 377–404.
- GÖMÖRI 1987: Gömöri, J.: Das 'langobardische Fürstengrab' aus Veszkény. *Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums* (1987) 105–119.
- FREEDEN–VIDA 2007: von Freeden, U. – Vida, T.: Ausgrabung des langobardenzeitlichen Gräberfeld von Szólád, Komitat Somogy, Ungarn. *Germania* 85 (2007) 359–384.
- HEINRICH-TAMÁSKA 2008: Heinrich-Tamáska, O.: Keszthely-Fenekpuszta zwischen Spätantike und Karolingerzeit. In: *Die Langobarden. Die Ende des Völkerwanderung*. Bonn 2008, 91–107.
- MARTIN 1976: Martin, M.: *Das fränkische Gräberfeld von Basel-Bernerring*. Basel 1976.
- MÜLLER-WILLE 1970–1971: Müller-Wille, M.: Pferdegrab und Pferdeopfer im frühen Mittelalter. *Berichte van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 20–21 (1970–1971) 119–248.
- NAGY 2007: Nagy M.: Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken (Kr. u. 3–6. század) (*Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I. im Gebiet der mittleren Donau [3.–6. Jahrhundert n. Chr.]*). Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 5. Budapest 2007.
- OEXLE 1984: Oexle, J.: Merowingerzeitliche Pferdebestattungen – Opfer oder Beigaben? *Frühmittelalterliche Studien* 18 (1984) 122–172. <https://doi.org/10.1515/9783112417966-012>
- OEXLE 1992: Oexle, J.: *Studien zu merowingerzeitlichem Pferdegeschirr am Beispiel der Trensen*. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Serie A. Band 16. Mainz 1992.
- POHL 2008: Pohl, W.: Die Langobarden – zwischen der Elbe und Italien. In: *Die Langobarden. Die Ende des Völkerwanderung*. Hrsg.: Hegewisch, M. Bonn 2008, 223–243.
- RUPP 2008: Rupp, C.: Das langobardische Gräberfeld von Nocera Umbra. In: *Die Langobarden. Die Ende des Völkerwanderung*. Hrsg.: Hegewisch, M. Bonn 2008, 168–193.
- SÁGI 1964: Sági, K.: Die langobardische Gräberfeld von Vörs. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (1964) 359–408.
- SCHMIDTOVÁ–RUTTKAY 2008: Schmidtová, J. – Ruttkay, M.: Das langobardische Gräberfeld von Bratislava – Rusovce. In: *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden-Awaren-Slawen*. Hrsg.: Bemann, J. – Schmauder, M. Bonn 2008.
- TEJRAL 2008: Tejral, J.: Zur Frage langobardischer Funde nördlich der mittleren Donau. In: *Die Langobarden. Die Ende des Völkerwanderung*. Hrsg.: Hegewisch, M. Bonn 2008, 52–71.
- VADAY 2015: Vaday, A.: The langobard cemetery at Ménfőcsanak. *Antaeus* 33 (2015) 163–242.
- VIDA 2008: Vida, T.: Die Langobarden in Pannonien. In: *Die Langobarden. Die Ende des Völkerwanderung*. Hrsg.: Hegewisch, M. Bonn 2008, 72–89.
- VOSS 2008: Voss, H.-U.: Von Parum nach Pavia. In: *Die Langobarden. Die Ende des Völkerwanderung*. Hrsg.: Hegewisch, M. Bonn 2008, 35–51.

HORSE AND RIDER BURIALS IN THE MEROVING ERA FROM PANNONIA

MELINDA SZÜCS

The burying of the horses and the horse furnitures with the deads or in separeted graves are widespread habits in the Merovingian-era Europe. The findings from Western Europe are known from two studies (from Michael Müller-Wille and Judith Oexle), although the number of findigs increased significantly since their realease. In 1970 Michael Müller-Wille collect the horse burials from Europe in the migration period, and made a detailed analysis about the spread of certain phenomenas. His work focused on the horse burials and the horse bones from graves of dead persons, the horse furnitures was not involved in this research. In 1984 Judith Oexle made a summary about the horse and rider burials, and analyse the question, that the buried horses are grave goods or sacrafical animals. In 1992 Oexle made a monography, where she collected the horse furnitures from the Merovingian-era Europe, and she made a typologie for the bits. In the Karpatin basin I collected from the literature 17 graveyard from the langobard era, where are horse or rider burials. These graveyards has graves from the early and from the late langobard period too, so we can conclude that the habit is present in the total period of the langobard residence. The rituals and the findings of these burials are similar to the general habits in Pannonia, and they show connections to the other parts of Europe.